

10. [Як діяти під час сигналу Повітряна тривога Памятка для дітей - YouTube](#)
11. [Як Ізраїль навчає дітей під час війни? \(osvitoria.media\)](#)

Фещина Любов,

педагог-організатор-методист

Хролинської гімназії

Судилківської ОТГ

Шепетівського району

Хмельницької області

Інструменти та прийоми формування громадянської компетенції учнів як основної складової становлення свідомого громадянина

У статті розглядаються матеріали виховання соціально, політично та економічно відповідальної людини, яка зможе розкрити свої здібності у громадянському суспільстві та реалізувати власні творчі можливості. Встановлено, що освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини покликані навчити, як жити разом, поважаючи одне одного у багатоманітному демократичному суспільстві, знати і розуміти свої права та брати активну участь у прийнятті рішень, які нас стосуються.

Ключові слова: громадянська компетентність, правова компетентність, політична компетентність, громада, соціальна відповідальність, громадянське суспільство.

Демократії маємо постійно вчитися і навчати – щоденно, упродовж усього життя. Свідомими громадянами не народжуються, ми стаємо ними у процесі освіти та виховання. При цьому одним із найбільших викликів сучасної школи є створення демократичного середовища для навчання й виховання дітей на основі цінностей демократії і прав людини.

Сьогодні людина, для якої демократія та громадянське суспільство є природним середовищем для задоволення її особистих та суспільних інтересів, визнається основною цінністю демократичного суспільства. Життя вимагає від особи не лише громадянської активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та відповідальної дії згідно з власними переконаннями і цінностями.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. [3]

Визначальною рисою людини-громадянина має бути громадянськість. Громадянськість – це готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, розуміти відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки. [8]

Громадяни мають вчитися бути вільними, незалежними та творчими, критично мислити, знати свої права і обов'язки, уміти працювати в колективі, вести діалог та переговори. [4]

Практики й експерти твердять, щоб стати відповідальними активними громадянами, учні мають розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших. Розвиток такого набору знань, навичок і ставлень дає змогу учням підготуватися до самостійного відповідального життя, зваженого прийняття рішень і ефективної взаємодії у спільноті: у класі, школі, місцевій громаді, державі.

Україна, як демократична держава, сьогодні перебуває у стані становлення. Вона, як ніколи, потребує формування спільноти активних громадян зі сформованою громадянською компетентністю.

Громадянська компетентність – це здатність людини активно, відповідально і ефективно реалізовувати права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Велику роль у формуванні громадянської компетентності відіграє школа. Саме вчителі допомагають учням набути її та сформувати громадянські навички.

Громадянська компетентність тісно пов'язана з життям суспільства, життям громади.

Громада – це добровільне об'єднання людей, які мають спільні цілі, завдання, цінності тощо. Це може бути об'єднання за територіальними, релігійними, національними ознаками і спільними інтересами, зацікавленнями. Ознаками громади є - соціальні відносини, соціальні норми, соціальні цінності. Для того, щоб допомогти нашим учням розібратися в цих поняттях, пропонуємо обговорити, що ж

таке соціальні відносини. Допоможемо їм зрозуміти, що соціальні відносини - це взаємодія між окремими особистостями і між групами людей. Наприклад: взаємини в класі – поганий настрій одного учня може вплинути на загальну атмосферу і від реакції класу залежить подальший розвиток подій. Звернути увагу дітей на те, що, навчившись опанувати свої емоції, можна легко створити комфортне середовище.

Для того, щоб краще проілюструвати таке середовище та соціальні норми пропонуємо зіграти в гру-опитник.

Уяви себе у запропонованих ситуаціях, поміркуй та обери відповідь, яка найбільше відповідає твоїй поведінці за таких умов.

- Ви з приятелями сидите в кафе. Ви всі регочете і голосно розмовляєте. Четверо дорослих за сусіднім столом кілька разів обертаються, натякаючи, що, може, ваша поведінка обурлива.

Ти:

а) просиш товаришів, щоб тихіше поводитися;

б) дивишся просто на сусідів. Ви заплатили гроші та маєте право собі розважатися так, як вам подобається;

в) не звертаєш на сусідів уваги.

- Ти їдеш в автобусі та хочеш забути турботи дня. Вмикаєш гучно музику, так що пасажирам навколо добре чути слова пісні. Але зауважуєш, що люди звертають на тебе увагу.

Ти:

а) певний, що музика не така аж гучна;

б) робиш музику тихіше;

в) підкручуєш музику, щоб показати, що тобі байдуже до оточуючих.

- Ти стоїш у черзі до каси. Старший чоловік перед тобою тримає важку торбу. Час від часу він тебе випадково нею торкається.

Ти:

а) береш його за плече і кажеш, щоб він був уважнішим;

б) відступаєш на кілька кроків, щоб йому було більше місця;

в) штовхаєш його легко вперед

Проаналізувати відповіді, чому саме так...? Це допоможе і нам, і учням покращити свої соціальні навички, змусить замислитись, що від нас, нашої поведінки залежить настрій інших людей, їхній комфорт і допоможе надалі створювати комфортне середовище в суспільстві.

Запропонувати дітям знайти відповіді на запитання: Родина – це громада? А - школа? А – клас? Нехай учні зроблять висновки – членами якої громади вони є. Завдяки цьому діти не тільки дізнаються, що таке громада, а й матимуть можливість більше дізнатися одне про одного і зробити міцнішим соціальний зв'язок. Допомогти учням розширити свій погляд на громаду, спонукати їх самих себе, як членів територіальної громади. Це допоможе нам підвести підсумок, що ми всі є територіальна громада, тобто - це об'єднання людей за територіальною приналежністю незалежно від їхнього віку, національної або релігійної приналежності. Членами громади стають при народженні або при переїзді з місця на місце. Правильне розуміння правових визначень допоможе нам в набутті ще однієї громадянської компетентності – політично правової. Розказати учням про реформи в країні, що сприяють її розвитку. Наприклад: 2014 рік – простартувала реформа децентралізації, 2015 рік – Закон про добровільне об'єднання територіальних громад.

Що таке децентралізація і навіщо вона потрібна? Для того, щоб зрозуміти це, наведемо приклад: групі учнів класу запропонували організувати інтелектуальну гру брей-ринг. Підібрали команди, конкурси, подарунки. З класним керівником узгодили час і місце проведення заходу. Вчитель завжди поруч і допоможе в цьому. Але, якби прийшлося це узгоджувати з Міністерством освіти, то для цього треба було б написати листа, узгодивши його з адміністрацією школи, Департаментом освіти і чекати на відповідь в такому ж порядку. Який шлях легший? Що спонукатиме робити ще більше цікавих заходів? Звичайно, краще це робити на місці. Так само працює і децентралізація. Децентралізація – це передача повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування.

Кожен мешканець має право на всі адміністративні, комунальні, соціальні послуги. Найближчою до людей владою є органи місцевого самоврядування, які спроможні вирішувати всі питання і нести за це відповідальність. Поговорити з учнями: як вони розуміють слово «самоврядування». Допомогти зрозуміти, що у слові «самоврядування» закладено смисл самостійного управління своєю громадою. Поміркувати з учнями, які саме ради управляють нашою громадою (зважаючи на місцевість проживання). Якими Законами керуються органи місцевого самоврядування? Як обираються представники громади? Для цього варто організувати екскурсію до місцевої ради, де учні краще зрозуміють, як працює місцеве самоврядування. Продумати питання, підготувати для пропозиції свої проекти. В такому разі, учні усвідомлюють себе частиною своєї громади і

розвивають громадянські навички. Запропонувати розробити проєкт «Моє село у майбутньому». Прагнуть змін на краще у своїй громаді ті, які люблять свою маленьку Батьківщину і пишається нею.

Ми можемо допомогти більше дізнатися про місцевість, у якій мешкаємо, на прикладі організованого плану екскурсії для людей, які вперше приїхали в дану місцевість і хочуть більше дізнатися про цікаві історичні місця. Наші учні завдяки таким чи схожим вправам та проєктам набувають політично-правової, політично-культурної та соціальної компетенції, що згодом допоможе їм реалізуватися в суспільстві як активним громадянам. Обговорити: ким в майбутньому хотіли б стати, і як їхня професія допоможе в розвитку їхнього міста чи села.

Громадянська компетентність це ще й правова і політична компетентність. Наше завдання допомогти сформувати ці компетентності. А набути їх можливо, лише усвідомивши, що таке держава. Як і хто керує державою. Що може зробити для неї кожен громадянин. Розглянути політичну карту і звернути увагу дітей на велику кількість країн. Запитати, які країни з цих більш розвинуті? Досвід яких країн варто використати Україні?

Можна організувати «круглий стіл» на годині спілкування. Ця тема потребує ґрунтовної та осмисленої підготовки. Для ефективного формування політичної компетенції додати картки з запитаннями, що стосуються суверенітету та унітарності держави.

Картка 1. Яке визначення якомога повніше розкриває зміст цього терміна? Обери правильну відповідь та обґрунтуй, чому саме ця відповідь, на твою думку, правильна.

Держава — єдина політична організація, яка:

1. Охоплює усе населення країни в просторових межах.

2. Територія держави — матеріальна основа існування держави. Сама територія не породжує держави. Вона лише створює простір, у межах якого держава простирає свою владу на населення, що мешкає тут.

3. Територіальна ознака держави породжує громадянство — юридичний зв'язок особи з цією державою, який виражається у взаємних правах і обов'язках.

4. Громадянин держави набуває як обов'язок підкорятися державно-владним велінням, так і право на заступництво і захист держави.

Картка 2. Україна – унітарна держава:

1. Територія України в межах наявного кордону є цілісною і недоторканною.

2. На всій території України діє єдина Конституція.

3. На всій території України - єдине громадянство.

4. Україна має власну систему законодавства, на її території забезпечується верховенство права.

Обґрунтуй свою думку.

Держава – яке визначення найповніше розкриє це поняття. Загальні ознаки держави. Чи має держава у своєму розпорядженні апарат легального примусу тощо.

Ефективно відбувається дискусія учнів з однаковими питаннями. Поговорити з учнями про форми правління державою. Запропонувати дітям визначити, якою, на їхню думку, є форма правління в Україні. Наша мета у цій вправі змусити дітей мислити критично, аналізувати, порівнювати. Ми формуємо у дітей громадянську компетенцію.

Формування громадянської компетенції неможливо без її правової складової. Ми вчимо дітей, що їхні права захищає Закон України, Конституція. Буде дуже корисною розповідь про те, що в Конституції України прописано основні Закони, за якими живе наша країна. Які Закони є важливі, а без яких можна було б обійтися і чому? Це змусить учнів проаналізувати основні Положення, краще зрозуміти їх значення, що покращить правову компетентність. Як підсумок: запропонувати зробити Конституцію класу, прописати основні закони, які визначатимуть життя класу.

Однією із складових громадянської компетентності є політична компетенція, набуття якої, неможливо без розуміння того, хто керує державою. Тут на допомогу нам придуть комп'ютерні ігри. Обговорюючи з учнями ігри-стратегії, звернути увагу на те, що успіх країни залежить від того, хто нею керує. Розказати, як формується влада в Україні. Звернути увагу на те, що від вибору кожного залежить розвиток країни у майбутньому. Майбутній розвиток нашої держави залежить від майбутніх активних громадян, наших учнів.

Формуючи в дітей любов до рідної країни, ми зможемо спонукати їх і до вирішення проблем у державі. Допоможемо дітям зрозуміти це, виконавши практичну вправу: кожному учневі роздати аркуш паперу, розділеного навпіл. Запропонувати в першій половині написати, чим вони пишаються в своїй країні, які досягнення, традиції, історичні події викликають у них гордість за свою державу. А в другій половині позначити, які, на їхню думку, є проблеми в державі, хто або що створює їх. Разом проаналізувати проблеми в країні. Об'єднати учнів у групи зі

схожими проблемами, визначити шляхи розв'язання цих проблем, прописати шляхи виходу з ситуації, що склалася. З власного досвіду зазначу, що діти вказували на проблеми низького рівня життя, забруднення навколишнього середовища, маленькі пенсії, низькі зарплати. Під час обговорення з'ясувалося, що в проблемах екології винні ми всі. Вирішити цю проблему можна, наприклад, сортуванням сміття. Стосовно маленьких пенсій, у дітей з'явилися цікаві і правильні ідеї. Роботодавці, оформляючи працівників, повинні сплачувати правильний соціальний внесок, з якого і виплачуються всі соціальні виплати. Робимо висновок, що кожен із нас відповідальний за те, що відбувається в країні і дотримуючись законів і соціальних норм, можемо покращити рівень життя.

Звернути увагу на те, що робота в групі є більш ефективною, бо кожен із учасників вніс свою ідею. Опрацювавши її разом, діти легко визначили шляхи виходу із критичної ситуації. Так само працює і громадянське суспільство. Активні громадяни об'єднуються в громадські організації, які разом контролюють владу, вносять пропозиції щодо законотворчості, вивчають досвід інших міст та країн у вирішенні схожих проблем. Запропонувати учням: дослідити, які молодіжні організації є в регіоні, до яких би вони хотіли долучитися і яку користь принесло б їм та їхній громаді. Активні громадяни – це двигун розвитку країни. Активна участь у житті суспільства формує активних громадян.

Сьогодні від нас залежить майбутнє нашої держави, бо вчителі роблять найважливіше - виховують свідомих та активних громадян. Саме вони наші учні в майбутньому будуть розвивати нашу країну.

Владу майже завжди сварять, критикують. В принципі, це нормально. Саме критика спонукає нас розвиватися. Потрібно допомогти нашим учням зрозуміти, що влада – це дуже відповідально. Але хтось має брати на себе цю відповідальність заради міста, села, держави. Обговорити з учнями, що вони розуміють під словом "влада" Звернути їхню увагу на те, чи означає влада - вседозволеність, безкарність, чи все ж таки - це велика відповідальність. Запитати, кого з історичних правителів України учні вважають найкращим?

Наше завдання – допомогти дітям стати активними громадянами. Брати відповідальність і йти до влади. Для цього можна запросити на класну годину депутата, мера чи голову села, які навчались в школі. Поговорити, чому саме вони обрали таку відповідальність. Такі зустрічі не тільки формують громадянські навички, а й допомагають покращити соціальну компетентність. Запропонувати учням написати невеличке есе на тему «Якби я мав владу, я б...». Обговорити

твори, проаналізувати, чи справді те, що вони написали, є повноваженням певної особи. Допомогти учням розібратися, хто і за що відповідає. Розказати про повноваження депутатів, міських голів чи голів сільських рад тощо. Як підсумок, «Вибори Проезидента школи». Допомогти кандидатам організувати свій передвиборчий штаб, порадити їм включити дітей, які допоможуть виготовити листівки, написати передвиборчу програму, провести дебати. Це допоможе нам виявити нові таланти учнів, це дасть нам можливість розвинути особистість.

Одне з головних завдань при формуванні громадянської компетентності – розвиток у дітей та молоді соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність – термін, що описує взаємини між особою та суспільством. Вона базується на соціальних нормах і передбачає виконання вимог суспільства і відповідну поведінку. Соціальна відповідальність полягає у виконанні вимог, що висуває суспільство та держава. Соціальна відповідальність – це виконання обов'язку перед суспільством. Це один із чинників, що створює успішне громадянське середовище. Вона формується протягом усього життя людини і впливає на цей процес багато чинників. Це – родина, школа, оточення, друзі.

Поговорити з дітьми про те, як вони розуміють поняття соціальна відповідальність, як намагаються бути соціально-відповідальними. Розказати їм, що соціальна відповідальність – це також можливість власним прикладом показати суспільству, як, яку користь можна принести іншим. Навчимо дітей брати відповідальність не тільки за себе, а й за долю інших і розвивати свою громаду та державу, створюючи комфортні умови для життя та розвитку кожного мешканця. Для цього школярі можуть бути просвітниками – знати, розуміти і поширювати важливі для суспільства цінності та ідеї. Наприклад: «Здорова людина – здорова громада», що має мету спонукати людей бути здоровими і усвідомлювати цінність власного здоров'я і його важливість для суспільства і громади. Важливо вести здоровий спосіб життя і своїм прикладом залучати інших до цієї важливої справи.

Давати приклад, як берегти своє здоров'я, можуть навіть молодші школярі. Для цього їм потрібно допомогти визначити, що добре, а що й не дуже, організовуючи гру «Кошик звичок». В процесі якої, можна запропонувати різні проєкти, як от «Вплив солодів на життя людини» та ін. Така робота допоможе нам у формуванні соціальної відповідальності, бо ми не тільки заохочуємо дітей до здорового харчування, а й спонукаємо їх до поширення інформації про нього.

Намагатися якомога більше розповідати дітям про свідоме споживання ресурсів, це також формує соціальну відповідальність. Привчати дітей бережливо

ставитись до своєї рідної землі, що є невід'ємною частиною громадянської компетенції. Розказати школярам про основи енергозбереження, його принципи і технології. Учням молодших класів можна показати пізнавальний мультимедіа на цю тему. Для школярів середніх і старших класів провести розмову в колі «Вогник». Поговорити з дітьми про наслідки комфорту без світла, як можна економити електроенергію, поміркувати про економію води та інших ресурсів. В цій розмові ми досягнемо мети: формування громадянської компетентності та соціальної відповідальності.

Дуже важливо, щоб учні розуміли, що соціальна відповідальність повинна бути не тільки в громадян, але й у влади і бізнеса. Можна показати це на прикладі: коли президенту школи потрібно звітувати перед виборцями.

Всі ці прийоми та вправи допоможуть нам розвивати у дітей навички і компетентності соціальної відповідальності, що, безумовно, буде сприяти становленню їх у майбутньому як активних та свідомих громадян своєї країни.

Формуючи громадянську компетентність, безперечно, ми маємо не тільки розповісти учням, як саме вони можуть реалізувати себе в суспільстві, а й допомогти розкрити їм свої таланти, якомога більше дізнатися про професійні можливості у майбутньому. Тобто, набути й професійної компетентності. Наша мета: сприяти тому, щоб діти розширювали свій світогляд.

Для гармонійного розвитку особистості допоможемо учням дізнатися про великий світ професій в таких заходах: День професій, виступ батьків на годині спілкування про свою професію, День вчителя, де діти можуть відчути себе на місці вчителя. Така активність допоможе учням засвоїти норми соціальної поведінки. Ми можемо організувати не тільки мандрівку світом професій, а й мандрівку історичною країною, які формують уявлення про рідний край, як цікавий культурний об'єкт та туристично привабливий регіон.

Обговорити з учнями, що таке громадянське суспільство? Допомогти краще зрозуміти, що в громадянському суспільстві люди самоорганізуються на основі спільних незалежних від держави інтересів. Вони разом спілкуються та взаємодіють заради спільної мети. Складовими громадянського суспільства можуть бути: громадські організації, професійні та творчі спілки, релігійні та благодійні організації, недержавні засоби масової інформації. Розказати дітям, яким чином дитячі організації допоможуть їм в особистому розвитку. Такі організації мають багато напрямів: історичні, мистецькі, журналістські, економічні, спортивні, правові.

Запропонувати презентувати шкільну організацію, яка відповідає їх захопленням і інтересам, реалізовує їх здібності та потреби.

Сформована компетентність дозволяє людині визначити, розпізнати і ефективно, успішно розв'язати, незалежно від ситуації, проблему, що є характерною для певної сфери чи виду діяльності. [9]

В арсеналі кожного вчителя ще багато прийомів і розробок. Найголовніше, що наша праця спрямована на розвиток активних і свідомих громадян, що в майбутньому приведе нашу країну до успіху. Нові історичні реалії, в яких опинилася Україна на початок 21 сторіччя, актуалізують необхідність формування в учнів комплексу громадянських якостей, глибоке розуміння ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, готовність відстоювати і захищати її інтереси, реалізовувати свій потенціал на благо України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. - №22.-2000р.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Постанова кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) – Інформаційний збірник та коментарі міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – К. «Педагогічна преса», лютий 2012 - № 4-5
3. Закон України «Про освіту» (прийнятий Верховною Радою 3.05.91 р., зі змінами 23.12.2010 № 2856-VI) – www.rada.gov.ua.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» (зі змінами № 3701-VI від 06.09.2011 р.) - www.rada.gov.ua
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Овчарук О. // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
6. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Пометун О.І. // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18
7. Компетентнісний підхід у сучасній українській освіті: світовий досвід та українські перспективи // Під заг. ред. О. Овчарук. - К.: «К.І.С», 2004.